

IZRADA I ANALIZA SCENARIJA U PROSTORNOM PLANIRANJU: SCENARIJI PROSTORNOG RAZVOJA DALMACIJE DO 2031. GODINE

Petra RADELJAK KAUFMANN

Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek,
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Hrvatska
e-mail: radeljak@geog.pmf.hr

IZVLEČEK

Namen prispevka je prikazati postopek oblikovanje in analize scenarija v raziskovanju in planiranju prostora, pri čemer je, glede na sodobne trende v prostorskem razvoju in prostorski diferenciaciji ter potrebo po raziskovanju in načrtovanju možnih dolgoročnih sprememb v razvoju prostora, kot študij primera izbrana Dalmacija.

Pri oblikovanju scenarija razvoja za Dalmacijo je integriranih več postopkov: pregled literature, izbor statističnih kazalnikov razvoja, uporaba faktorske in grozde analize ter dva kroga uporabe metode Delfi. Razvili in analizirali smo tri raziskovalne scenarije prostorskega razvoja Dalmacije v obdobju do leta 2031: „Monokultura turizma“, „Trajnostni turizem“ in „Celostni razvoj“.

Ključne besede: metoda scenarija, metoda Delfi, analiza scenarija, prostorsko planiranje, Dalmacija

LA COSTRUZIONE E L'ANALISI DI SCENARI NELLA PIANIFICAZIONE DEL TERRITORIO: SCENARI DI SVILUPPO TERRITORIALE DELLA DALMAZIA FINO AL 2031

SINTESI

Lo scopo dell'articolo è presentare una procedura di costruzione e analisi di scenari nella ricerca e pianificazione territoriale. La Dalmazia rappresenta un key study interessante per le recenti tendenze nello sviluppo territoriale e nella differenziazione del territorio, e per la necessità di studiare e pianificare possibili cambiamenti per il futuro sviluppo della regione.

Nello sviluppo di scenari per la Dalmazia sono stati integrati diversi metodi: l'esame della letteratura, la selezione degli indicatori dello sviluppo, l'analisi fattoriale, il clustering e due cicli con il metodo Delphi. Sono stati elaborati e analizzati tre scenari esplorativi di sviluppo territoriale della Dalmazia fino al 2031: „La monocultura del turismo“, „Il turismo sostenibile“ e „Lo sviluppo integrale“.

Parole chiave: scenario (metodo), metodo Delphi, analisi di scenari, pianificazione territoriale, Dalmazia

*Koji je smisao postojanja plana,
ako ne znamo kamo idemo?*

- Sudionik u prvom krugu primjene metode Delfi

UVOD

Od polovice 20. stoljeća svoju primjenu metoda scenarija našla je u različitim oblicima planiranja. Autori ističu karakter scenarija kao koherentno oblikovanih opisa (Schoemaker, 1993) budućeg stanja i hipotetičkog slijeda događaja (Godet & Roubelat, 1996) koji služe usmjeravanju pažnje na uzročno-posljedične procese i točke donošenja odluke (Kahn & Wiener, 1967), kao praktičan alat za sustavno promišljanje budućnosti (Schoemaker & van der Heijden, 1993). Niz je primjera prostorno orijentiranih scenarija, koji su povezani s prostornim razvojem, okolišem, planiranjem korištenja zemljišta u urbanom i ruralnom prostoru te prostornim planiranjem uopće (npr. Territorial Scenarios and Visions for Europe, 2014; Örok, 2012; de Nijs, de Niet & Crommentuijn, 2004; Walz et al., 2007).

U kontekstu metodologije prostornog planiranja, prema Fürst & Scholles (2008) metoda scenarija ubraja se u metode prognoziranja i predviđanja,¹ čija je važnost u prostornom planiranju bila zanemarivana. Razlozi za to mogu se tražiti u sve nestabilnijem društvenom okruženju od 1970-ih i, povezano s tim, pogreškama u dugoročnim predviđanjima i simulacijskim modelima (Fernández Güell, 2010), zatim u neravnoteži između dugoročnih planerskih vizija i kratkoročnih ciljeva, ali i nedovoljnom broju znanstvenih istraživanja varijantnih budućnosti koja bi poduprla planersku praksu, s obzirom na veću usmjerenost društvenih znanosti na prošli razvoj te prostorne analize (Myers & Kitsuse, 2000). S druge strane, svoju primjenu studiji budućnosti pronašli su posebno u strateškom planiranju, integriranom pristupu u odnosu na ograničen sektorski pristup te naglasku na participativne metode (Fernández Güell, 2010). Uz metodu scenarija veže se pojam *analize scenarija*, kao procedure kojom se scenariji razvijaju, uspoređuju i vrednuju (Alcamo et al., 2006), kako bi se utjecalo na

svijest dionika i donositelja odluka i pomoglo u procesu donošenja odluka (Özkaynak, 2008). Tom pojmu pridružuje se i pojam *scenarijskog planiranja*, koje podrazumijeva identificiranje prilika i prijetnji koje se pojavljuju kroz scenarije, razvijanje i ispitivanje strategija i mjera upravljanja (Volkery & Ribeiro, 2009).²

Do polovice 20. stoljeća Južno hrvatsko primorje, Južna Hrvatska ili Dalmacija³ bila je uglavnom tradicionalni ruralni, poljoprivredni prostor, a dvojno gospodarenje, odnosno iskorištavanje kopna (ratarstvo i stočarstvo) i mora (ribarstvo i pomorstvo) kao gospodarskih površina jedno od njegovih osnovnih povijesno-razvojnih obilježja (Friganović, 1974). Razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti u vodećim gradskim središtima Hrvatske uzrokovao je intenzivan prostorni preraspored stanovništva u 1960-ima, pri čemu su se postupno izdvojila dva urbanizacijska težišta: zagrebačko u unutrašnjosti i priobalno jadransko (Pejnović, 2004). Iako tijekom druge polovice 20. stoljeća nije došlo do znatnije litoralizacije u nacionalnim razmjerima, ona se očitovala na regionalnoj razini u prostoru primorske Hrvatske kroz izrazito okupljanje stanovništva u uskom obalnom pojasu i koncentraciju gospodarskih aktivnosti, tj. ponajviše kroz polariziran razvoj primorskih središta (Faričić, 2012). Industrijalizacija gradskih središta i razvoj (masovnog) turizma u priobalju, paralelno s procesima deagrarizacije i deruralizacije koji su posebno zahvatili manja naselja u zaobalju i otoke, utjecali su i na diferencirane fiziomske promjene u prostoru. Dok priobalno pročelje Dalmacije obilježava koncentracija stanovništva, funkcija i općenito izgrađenost, sa značajnim udjelom stanova za odmor i rekreaciju⁴, veliki dio perifernih ruralnih naselja u zaobalju, naselja na malim otocima i u unutrašnjosti velikih otoka i fiziomski je označila prirodna i ukupna depopulacija (Nejašmić, 1991).

Cilj ovoga rada je prikazati postupak izrade i analize scenarija u istraživanju i planiranju prostora. S obzirom na trendove prostornog razvoja i prostorne diferencijacije i potrebu istraživanja i planiranja mogućih daljnjih promjena u razvoju prostora, za studiju slučaja odabrana je Dalmacija. Za demonstraciju postupka opisat

1 Povezanost scenarija s različitim pristupima orijentiranima budućnosti uvjetovala je susretanje s raznolikom terminologijom u literaturi. Među samim futuristima prisutna su neslaganja oko pojašnjavanja pojedinih pojmova, poput *prediction*, *projection*, *foresight*, *forecasting*, *anticipation* i dr. u engleskom jeziku, kojima se u njemačkom jeziku pridružuje pojam *prognose*, u francuskom *prospective*, španjolskom *prospectiva* i dr. U standardiziranju prevođenja terminologije na hrvatski jezik korišten je pristup Dumičić & Knežević (2007), koje navode da se postupci prosuđivanja o budućnosti u literaturi opisuju terminima prognoziranje (*forecasting*) i predviđanje (*prediction*, *foresighting*), pri čemu se statističari-prognostičari koriste terminom prognoza naslanjajući se na kvantitativne pokazatelje postojećih događanja i pojava. S druge strane, terminom predviđanja obuhvaćene su različite kvalitativne metode prognoziranja i predviđanja zasnovane na prosuđivanju. Prema Zeleniki (2000) predviđanje i prognoziranje mogu se smatrati i sinonimima; prognozirati zapravo znači predviđati, pretkazivati, nagovješćivati ili davati prognozu. Stoga se za skup ovih metoda koristila sintagma „metode prognoziranja i predviđanja“. Prema Stiensu (1996) pod nazivnikom prognostike u istraživanju prostora (njem. *raumwissenschaftliche Prognostik*) okupljeni su svi oblici sustavnog razmatranja vjerojatnih, mogućih ili poželjnih prostornih struktura i procesa.

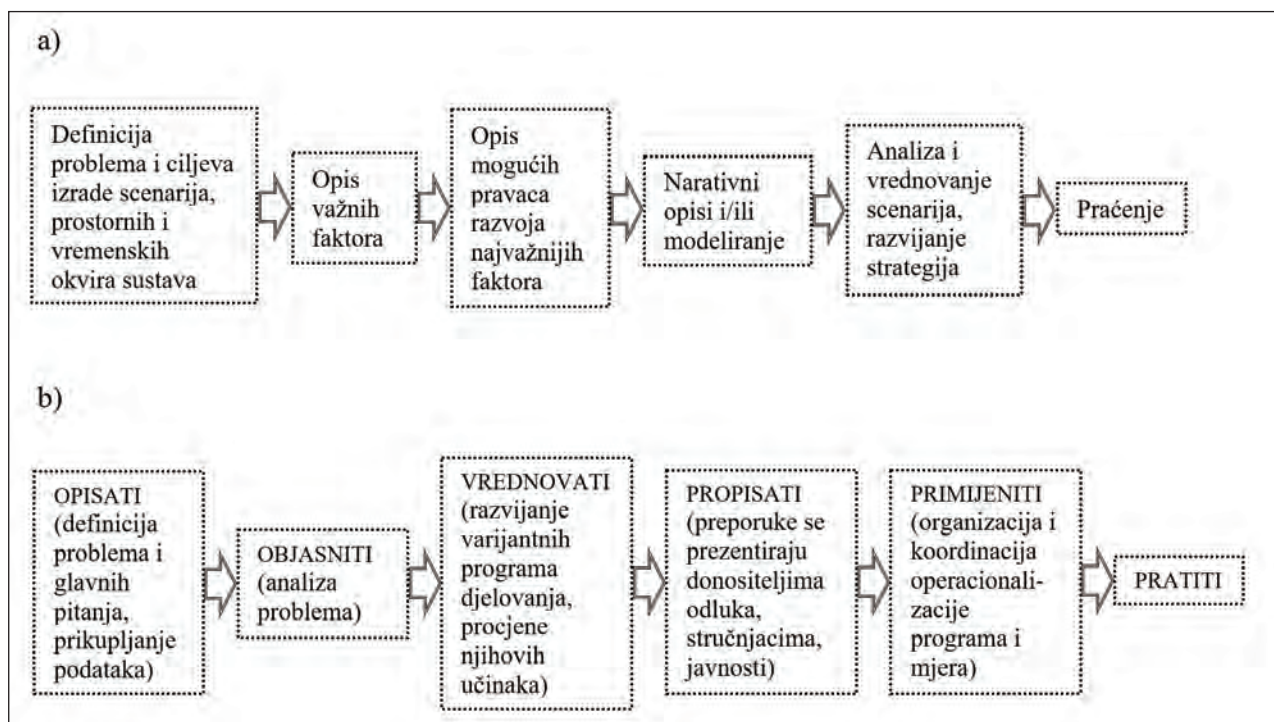
2 Neumann & Øverland (2004) navode da je pojam „scenarijsko planiranje“ sam po sebi varljiv budući da se ne radi o planiranju scenarija, već planiranju uz pomoć scenarija.

3 Pojam *Južno hrvatsko primorje* preuzet je iz regionalnogeografske nomenklature, tj. kompleksne regionalizacije Hrvatske primijenjene u Geografiji SR Hrvatske, Knjizi VI. Pojam *Južna Hrvatska* koristi se posebno u kontekstu regionalnog razvoja (npr. Pejnović, 2005). Pojam *Dalmacija* historijskogeografski je utemeljen, uvriježen i prihvaćen za ovu regiju, nadasve u svijesti stanovnika, te se stoga upravo on prevladavajuće koristi.

4 Opačić (2009) razmatra tri vala u izgradnji stanova za odmor u hrvatskom priobalju nakon Drugog svjetskog rata.

Tab. 1: Usporedni prikaz koraka u procesu izrade scenarija prema odabranim autorima (Izvor: radovi autora navedenih u zaglavlju tablice)

Schoemaker, 1991, 1993	Gausemeier et al., 1998	Alcama, 2001, 2008	Mahmoud et al., 2009	Godet & Durance, 2011
<p>1. Definirati glavna pitanja. Sagledati dotadašnji razvoj radi boljeg razumijevanja stupnja neizvjesnosti i promjenjivosti;</p> <p>2. Identificirati glavne dionike/aktere te njihove trenutačne uloge, interese i odnose moći;</p> <p>3. Objasniti sadašnje trendove ili predeterminirane elemente koji će utjecati na zavisne (ciljne) varijable od interesa;</p> <p>4. Identificirati i objasniti ključne neizvjesne faktore;</p> <p>5. Izraditi dva ekstremna scenarija smještanjem svih pozitivnih ishoda neizvjesnosti u jedan scenarij i svih negativnih ishoda u drugi. Dodati im odabrane trendove i predeterminirane elemente;</p> <p>6. Ocijeniti unutarnju konzistentnost i uvjerljivost tih scenarija – prema konzistentnosti trendova, ishoda neizvjesnosti i pozicioniranju dionika/aktera;</p> <p>7. Eliminirati neuvjerljive kombinacije i izraditi dva ili više novih scenarija;</p> <p>8. Ocijeniti revidirane scenarije prema mogućem postavljanju ključnih dionika u njima. Eventualno poduzeti dodatna istraživanja radi učvršćivanja scenarija;</p> <p>9. Nakon dodatnih istraživanja ponovno ocijeniti konzistentnost scenarija i potrebu za kvantitativnim modelom (Monte Carlo simulacijama);</p> <p>10. Ponovno ocijeniti neizvjesnost zavisnih (ciljnih) varijabli od interesa i proći sve korake kako bi se došlo do scenarija odluke (pomažu u procesu odlučivanja).</p>	<p>1. Analitička faza: određivanje ključnih faktora analizom međupovezanosti unutarnjih i vanjskih faktora;</p> <p>2. Prognostička faza: opis nekoliko mogućih pravaca razvoja za svaki ključni faktor;</p> <p>3. Razvijanje scenarija: grupiranje u scenarije. Scenariji su razumljivi opisi mogućeg budućeg stanja.</p>	<p>1. Okupljanje scenarijskog tima, zaduženog za koordinaciju izrade scenarija, i scenarijskog panela, sastavljenog od dionika i stručnjaka;</p> <p>2. Scenarijski tim predlaže ciljeve i obrise scenarija;</p> <p>3. Scenarijski panel revidira ciljeve i konture te izrađuje prvu verziju kvalitativnih opisa;</p> <p>4. Na temelju opisa scenarijski tim kvantificira glavne faktore scenarija;</p> <p>5. Na temelju glavnih faktora timovi za modeliranje kvantificiraju scenarije;</p> <p>6. Nakon kvantifikacije scenarija scenarijski panel revidira kvalitativne opise;</p> <p>7. Koraci 4, 5 i 6 ponavljaju se do postizanja zadovoljavajuće verzije fabula i kvantifikacije;</p> <p>8. Scenariji se distribuiraju radi povratnih informacija;</p> <p>9. Scenarijski tim i panel revidiraju scenarije na temelju povratnih informacija;</p> <p>10. Objava i diseminacija završnih scenarija.</p>	<p>1. Definicija scenarija – identificiranje osnovnih obilježja, poput prostornog i vremenskog okvira, te ključnih varijabli koje pokreću sustav koji se proučava, ovisno o svrsi scenarija. Izrađuju se preliminarne verzije scenarija u obliku kvalitativnih opisa krajnjeg stanja poželjnog scenarija ili koraka potrebnih za njegovo postizanje;</p> <p>2. Izrada scenarija – popunjavanje scenarija detaljnijim kvantitativnim i/ili kvalitativnim informacijama (razmatranje uzročnih odnosa, predeterminiranih elemenata, ključnih neizvjesnih faktora, ključnih pretpostavki o funkcioniranju različitih dijelova sustava, važnih varijabli i načina njihova modeliranja);</p> <p>3. Analiza scenarija – identificiranje posljedica interakcija (npr. glavnih faktora i komponenata sustava). Pregledavanje izlaza modela, konzistentnosti podataka i dr.;</p> <p>4. Vrednovanje scenarija – identificiranje rizika, prilika i dr.; predstavljanje rezultata dionicima i oblikovanje strategija upravljanja. Ispituju se implikacije scenarija za upravljanje resursima i druge odluke;</p> <p>5. Upravljanje rizicima – primjena strategija za smanjivanje ranjivosti na rizik;</p> <p>6. Praćenje – na temelju indikatora, kako bi se utvrdilo postoji li potreba za modificiranjem planova, doradivanjem ili izradom novih scenarija.</p>	<p>1. Izrada baze/modela koji predstavlja trenutno stanje sustava – predmeta koji se istražuje i njegova okruženja. Izrada modela znači definiranje sustava koji se proučava, određivanje ključnih varijabli (unutarnjih i vanjskih) i analizu aktera. Analiza trendova otkriva dinamiku sustava. Svakoga aktera treba definirati s obzirom na ciljeve, probleme i sredstva djelovanja te ispitati kako pozicionirati aktere u odnosu prema drugim akterima;</p> <p>2. Razmatranje mogućih budućnosti i smanjivanje neizvjesnosti;</p> <p>3. Razrađivanje scenarija opisivanjem događaja i uvjeta koji vode do određenog budućeg stanja (dijakronijska faza).</p>

Sl. 1: Slijed osnovnih metodoloških koraka u izradi i analizi scenarija (a) u usporedbi s Pacionevim protokolom primijenjene geografije iz 1999. godine (b) (sastavila autorica, prema Schoemaker, 1991, 1993; Gausemeier et al., 1998; Pacione, 1999; Alcamo, 2001, 2008; Mahmoud et al., 2009; Godet & Durance, 2011)

će se osnovni koraci u postupku te njihova primjena u izradi scenarija razvoja Dalmacije. Potom će se izložiti scenariji razvoja Dalmacije do 2031. godine, zaključno s identifikacijom geografski utemeljenih implikacija, koje su relevantne za širi kontekst prostornog planiranja na području Dalmacije.

POSTUPAK IZRADA I ANALIZE SCENARIJA

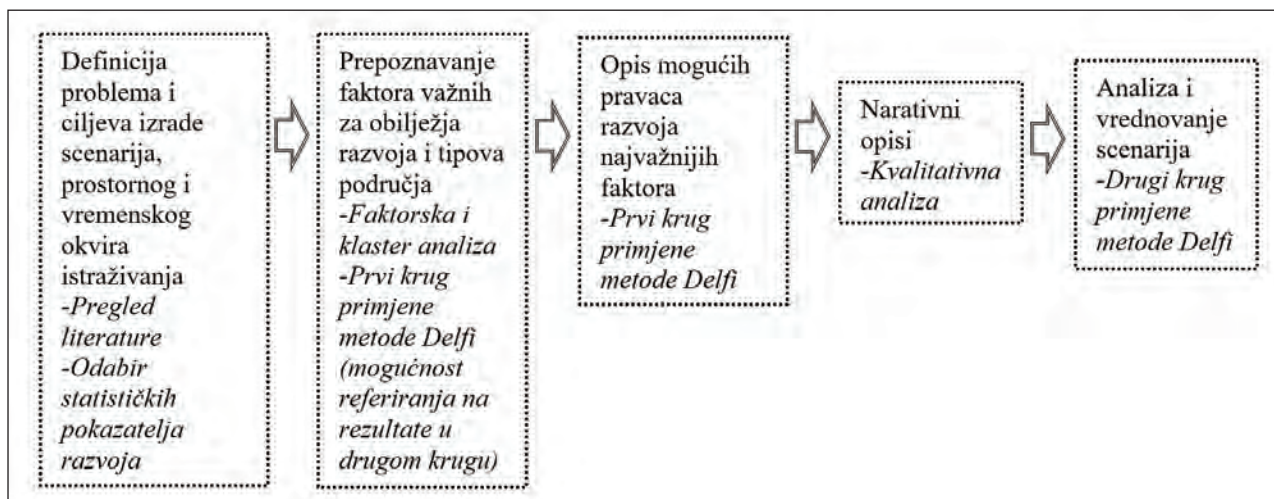
U odnosu prema različitim vrstama planiranja, niz autora razložio je proces izrade scenarija. Usporedba koraka u Schoemaker (1991, 1993), Gausemeier, Fink & Schlake (1998), Alcamo (2001, 2008), Mahmoud et al. (2009) i Godet & Durance (2011) (tab. 1) upućuje na zajedničku osnovu izrade scenarija, koja se sastoji od nekoliko koraka relevantnih i za prostorno planiranje (sl. 1).

Nakon identificiranja glavnih problema i ciljeva izrade scenarija, postupak izrade uključuje postavljanje prostornog i vremenskog obuhvata sustava koji je predmet analize. U karakteriziranju scenarija Börjeson et al. (2006) naglašavaju važnost razmatranja strukture sustava – veza i odnosa među različitim dijelovima sustava te graničnih uvjeta koji usmjeravaju njegov razvoj. Nadalje, s obzirom na to da je budući razvoj ukorijenjen i u prošlosti i u sadašnjosti (Myers & Kitsuse, 2000), izrada scenarija uključuje opis razvojnog konteksta, ključnih

obilježja proučavanog područja te glavnih pitanja, faktora i aktera (Özkaynak, 2008). Glavni faktori su činitelji, trendovi i procesi koji utječu na problematiku, pokreću sustav i određuju ishode (Rothman, 2008).

Vrednovanje glavnih faktora prema stupnjevima važnosti i neizvjesnosti služi identificiranju onih faktora koji se mogu smatrati ključnima – s potencijalno vrlo značajnim utjecajem na razvojne tokove (Özkaynak, 2008). U izradi scenarija obično se razmatraju demografski, ekonomski, društveni, kulturni, znanstveni i tehnološki, institucionalni i okolišni faktori (Rothman, 2008; Özkaynak, 2008; Fernández Güell, 2010). Prilikom opisa glavnih faktora, varijabli i procesa u sustavu mogu se obuhvatiti i akcije institucija i organizacija – poput poduzeća, političkih stranaka, tijela državne uprave i internacionalnih tijela (Özkaynak, 2008); moguće je definirati i vrednovati ciljeve i sredstva djelovanja važnih aktera, kao i odnose među njima (Godet & Durance, 2011).

Mogući pravci razvoja i utjecaja najvažnijih faktora iznose se u okviru konzistentnih narativnih opisa. Za pristupe temeljene na modeliranju, izrada scenarija može se sastojati od: 1) konceptualizacije sustava; 2) odabira i razvoja modela; 3) prikupljanja i obrade podataka (Mahmoud et al., 2009). Kao dio procesa scenarijske analize i planiranja u konačnici se vrednuju implikacije scenarija, a u tom kontekstu važna je i završna svrha

Sl. 2: Koraci u postupku oblikovanja i analize scenarija razvoja Dalmacije do 2031. godine

izrađenih scenarija. Schoemaker (1991, 1993) naglašava važnost uloge scenarija u procesu donošenju odluka, a Mahmoud et al. (2009), kao faze koje slijede nakon analize i vrednovanja implikacija scenarija, navode upravljanje rizicima i praćenje implementacije. Tako poput protokola primijenjene geografije koji je izložio Pacione (1999) i opisani koraci u procesu izrade i analize scenarija završavaju razvojem i operacionalizacijom strategija, programa i mjera upravljanja, i praćenjem njihove implementacije.

METODOLOGIJA IZRADA SCENARIJA RAZVOJA DALMACIJE DO 2031. GODINE

Vlastiti pristup izradi scenarija, razrađen s obzirom na izložene korake u postupku oblikovanja i analize scenarija, primijenjen je na studiji slučaja – izradi scenarija razvoja Dalmacije. Ona u ovom istraživanju obuhvaća sve gradove i općine Dubrovačko-neretvanske, Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije, zatim sve gradove i općine Zadarske županije izuzev Općine Gračac, te Grad Novalju iz Ličko-senjske županije. Na temelju opsežnog pregleda literature i prethodnog poznavanja prostora te dostupnosti statističkih pokazatelja razvoja na početku je izdvojen skup od 49 pokazatelja vezanih uz razdoblje 2001.–2014. godine, na razini 131 grada i općine kao jedinica lokalne samouprave (JLS) Dalmacije. Statistički pokazatelji bili su organizirani prema sljedećim skupinama: broj i sastav stanovnika, demografska dinamika, aktivnost i zaposlenost stanovništva, socio-ekonomska struktura

stanovništva, obilježja proračuna gradova i općina, obilježja razvijenosti turizma, opremljenost centralnim funkcijama te promjene i struktura stambenog fonda i izgrađenost građevinskog zemljišta.

U cilju sažimanja podataka korištena je faktorska analiza, kao skup statističko-matematičkih postupaka koji omogućuju da se između većeg broja povezanih, manifestnih varijabli, utvrdi manji broj temeljnih ili latentnih varijabli (faktora) koje objašnjavaju tu povezanost (Fulgosi, 1984). Korištenje multivarijatnih analiza u istraživanju dijelom se temeljilo na postupku izrade scenarija za ruralnu Englesku, izloženom u Lowe & Ward (2009).

Budući da se za dvije općine nije mogao izračunati pokazatelj promjene broja stanova za odmor i rekreaciju 2001.–2011., izostavljene su iz daljnjeg postupka faktorske analize, te je konačan broj jedinica analize bio 129.⁵ Kako se faktorska analiza temelji na međusobnoj povezanosti, odnosno korelaciji obuhvaćenih varijabli, u prvom koraku je izrađena korelacijska matrica i provjerena prikladnost skupa podataka za faktorsku analizu Kaiser-Meyer-Olkinovom mjerom (KMO) i Bartlettovim testom sfericiteta. Vrijednost KMO mjere iznosila je 0,721, dok je Bartlettov test bio značajan na razini $p < 0,01$ ($\chi^2 = 6942,504$; $df = 1176$). Za ekstrakciju faktora korištena je metoda glavnih komponenti. Kaiser-Guttmanov kriterij ukazivao je na mogućnost zadržavanja 12 faktora, dok je analiza Cattellovog dijagrama ukazivala na zadržavanje šest faktora.⁶ U konačnici je, s obzirom na interpretabilnost, zadržano šest faktora, koji su objasnili 61,25% ukupne varijance

5 Riječ je o općinama Cijvlane i Škabrnja za koje se nije mogao izračunati pokazatelj promjene broja stanova za odmor i rekreaciju 2001.–2011. budući da su imale vrijednosti 0 u nazivniku.

6 Prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju zadržavaju se faktori s vrijednošću karakterističnog korijena iznad 1. Analiza Cattellovog dijagrama podrazumijeva praćenje linije dijagrama do točke u kojoj dolazi do naglog pada vrijednosti karakterističnih korijena.

skupa manifestnih varijabli. Za rotaciju faktora korištena je oblimin (vrijednost delta 0) metoda s Kaiserovom normalizacijom (Radeljak Kaufmann, 2016).⁷

Faktori proizašli iz postupka faktorske analize korišteni su kao varijable u klaster analizi. Provedena je hijerarhijska klaster analiza Wardovom metodom (kvadrirane euklidske udaljenosti, vrijednosti standardizirane u rasponu od -1 do 1), kojom su na temelju prepoznatih faktora gradovi i općine Dalmacije kategorizirani u klastere/tipove s obzirom na razvojna obilježja. Faktorska i klaster analiza provedene su pomoću računalnog programa *SPSS Statistics*, a rezultati vizualizirani korištenjem geografskih informacijskih sustava (*ArcGIS*).

Završna faza istraživanja temeljila se na rezultatima multivarijatne analize, gdje je primijenjena metoda Delfi ponavljanjem krugova s upitnicima koji su dostavljeni panelu stručnjaka. Pritom je važno očuvanje anonimnosti stručnjaka (Linstone & Turoff, 2011), a panel može uključiti od manje od deset do više stotina pa i tisuća stručnjaka⁸ (Rikkonen & Tapio, 2009). Odabir članova panela u ovom istraživanju vršen je na temelju dva kriterija: prethodnog bavljenja prostorom Dalmacije kroz znanstvena istraživanja ili rad u planerskoj praksi te preporuku drugih stručnjaka (dijelom kroz tehniku „snježne grude“). Pozivi, i potom upitnici, odaslani su putem elektroničke pošte, a istraživanje je provedeno između svibnja i kolovoza 2014. godine. Kroz dva kruga upitnika s pitanjima otvorenog tipa okupljeni panel znanstvenika i stručnjaka promišljao je glavne faktore utjecaja na razvojna obilježja Dalmacije. U prvom krugu sudjelovalo je 18 znanstvenika i stručnjaka iz područja geografije, arhitekture, ekonomije, sociologije i građevinarstva; osam sudionika iz akademske zajednice, a deset iz prakse planiranja. U drugom krugu pristiglo je deset odgovora, od kojih šest članova akademske zajednice⁹ te četiri planera iz prakse. Razlozi manjem odazivu mogu se tražiti u zahvaćanju sezone godišnjih odmora, međutim, to je uobičajena opasnost u primjeni ove metode (Scholles, 2008). Postupak faktorske i klaster analize te integracije s rezultatima primjene metode Delfi u oblikovanju scenarija detaljno su opisani u Radeljak Kaufmann (2016).

U prvom krugu sudionici su se referirali na faktore proizašle iz kvantitativnog postupka. Uz promišljanje mogućeg značaja tih faktora u razvoju Dalmacije i njezinih sastavnih dijelova (županija i užih područja – otoka, priobalja i zaobalja) do 2031. godine, sudionici su imali priliku uključiti druge čimbenike koje su smatrali važnima za razvoj Dalmacije nakon 2001. godine, te one koji bi mogli biti važni za razvoj do 2031. Njihovi odgovori kvalitativno su analizirani: sistematizirani

su prema kategorijama odgovora za pojedine faktore, vremenske odsječke i uža područja Dalmacije te su na taj način izdvojena tri osnovna pitanja o mogućem budućem razvoju Dalmacije. Prva dva pitanja vezana su uz ulogu turizma – hoće li on biti dominantan i isključiv, ili će se orijentirati prema održivom razvoju i utjecaju na komplementarne djelatnosti? Treće pitanje vezano je uz traženje alternative turizmu kao glavnom motoru razvoja i utjecaja u prostoru – mogu li to biti sektori vezani uz proizvodnju i prostorni razvoj temeljen na znanju i obrazovanju? Kroz ta pitanja, a temeljeći se na originalnim citatima sudionika panela, oblikovana su tri scenarija prostornog razvoja Dalmacije. Scenarijima su pridodani i opisi mogućih promjena tipova gradova i općina prema razvojnim obilježjima.

U završnom krugu sudionici su imali priliku referirati se na rezultate prvoga kruga, ocijeniti konzistentnost scenarija te iznijeti prijedloge njena poboljšanja. U kontekstu analize scenarija sudionici su mogli pojasniti jednu ili više implikacija za organizaciju i provođenje prostornog planiranja Dalmacije i njezinih sastavnih dijelova koje, prema njihovom mišljenju, proizlaze iz scenarija razvoja (sl. 2).

OBLIKOVANJE I ANALIZA SCENARIJA RAZVOJA DALMACIJE

Faktori utjecaja na razvojna obilježja Dalmacije nakon 2001. godine

Primjenom faktorske analize izdvojeno je šest faktora. S obzirom na korelacije pojedinih varijabli s faktorima prema matrici faktorske strukture, faktori su opisani redom kao: 1. zaposlenost i općenito dinamična ekonomska aktivnost; 2. negativna prirodna promjena i demografsko starenje; 3. povećanje broja stanovnika i stambenog fonda, uz značajan udio stanova za odmor i rekreaciju; 4. koncentracija stanovništva; 5. turistički razvoj; te 6. općenito smanjena ekonomska aktivnost, uz orijentaciju na primarni i sekundarni sektor djelatnosti (tab. 2).¹⁰ Klaster analizom gradovi i općine kategorizirani su u pet različitih klastera/tipova s obzirom na recentna razvojna obilježja: tip dinamičnog, posebno turističkog razvoja i koncentracije stanovništva (19 JLS u obalnom pojasu), tip jače demografske, a slabije ekonomske aktivnosti (43 JLS, uglavnom u zaobalju sjeverne i srednje Dalmacije), tip pretežno orijentiran prema turizmu i rekreaciji, uz demografsko nazadovanje (46 JLS, prevladavajuće u otočnom pojasu), tip općenito slabog razvoja i „razrjeđivanja“ stanovništva (18 JLS, prevladavajuće u šibenskom, i djelomično splitskom

7 Za gradove i općine koji su uključeni u analizu izračunate su vrijednosti faktorskih bodova za svaki faktor, pri čemu se one kreću u rasponu od negativnih do pozitivnih upućujući na manji ili veći „značaj“ pojedinog faktora za taj grad ili općinu.

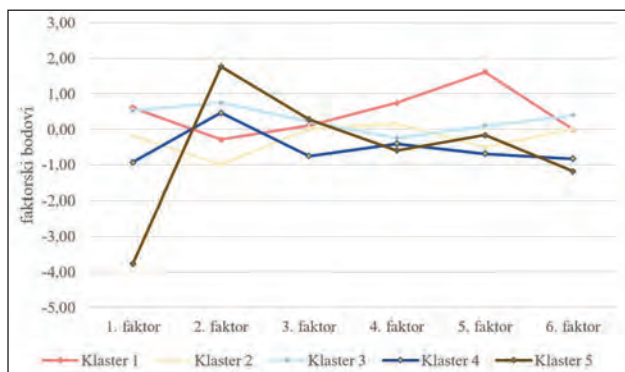
8 Zelenika (2000) navodi da bi optimalan broj stručnjaka u timu trebao biti između 10 i 15.

9 Jedan član akademske zajednice panelu se pridružio u drugom krugu.

10 Udjeli ukupne varijance varijabli objašnjeni pojedinim faktorima su sljedeći: 1. 23,68%; 2. 14,32%; 3. 7,11%; 4. 6,95%; 5. 5,29%; 6. 3,91%.

Tab. 2: Matrica faktorske strukture (Radeljak Kaufmann, 2016)

Varijable	Faktori					
	1	2	3	4	5	6
Udio stanovništva kojemu su socijalne naknade glavni izvor sredstava za život u ukupnom stanovništvu 2011.	-0,739				-0,253	
Udio stanovništva kojemu su prihodi od stalnog rada glavni izvor sredstava za život u ukupnom stanovništvu 2011.	0,717	-0,395		0,448		0,292
Udio stanova s kanalizacijom u ukupnom broju nastanjenih stanova 2011.	0,710	-0,301	0,251			
Udio nezaposlenih u aktivnom stanovništvu 2011.	-0,703					
Udio stanovništva koje koristi internet u stanovništvu ≥10 godina 2011.	0,658	-0,496		0,413	0,472	0,343
Indeks neaktivnosti 2011.	-0,637	0,464		-0,281		-0,601
Udio stanovništva bez škole, s nepotpunom osnovnom školom i osnovnom školom u stanovništvu ≥15 godina 2011.	-0,618	0,336	-0,295	-0,417	-0,563	-0,368
Udio prosječnih pomoći iz proračuna u prosječnim prihodima poslovanja JLS 2010. – 2012.	-0,600		-0,302		-0,456	
Udio nezaposlenih koji traže prvo zaposlenje u nezaposlenima 2011.	-0,563				-0,381	
Udio zaposlenih u pravnim osobama u javnoj upravi i obrani, obveznom socijalnom osiguranju, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i socijalnoj skrbi u ukupno zaposlenima u pravnim osobama 2012.	-0,494					
Udio broja naselja od bolje opremljenih centralnim funkcijama do naselja 1. reda opremljenosti u ukupnom broju naselja u JLS 2014.	0,468		0,410	0,256		
Prosječni ukupni prihodi JLS po glavi stanovnika 2010. – 2012.	0,441	0,378	0,323			
Udio prosječnih naknada građanima i kućanstvima u prosječnim rashodima poslovanja JLS 2010. – 2012.	-0,388					
Udio izgrađenog građevinskog područja naselja u ukupnom građevinskom području naselja 2012.	0,259				0,252	-0,253
Udio stanovništva ≥60 godina u ukupnom stanovništvu 2011.		0,932		-0,313		
Udio stanovništva 0 – 19 godina u ukupnom stanovništvu 2011.		-0,923				
Prosječan broj osoba u kućanstvu 2011.		-0,885				
Indeks biološke promjene 2001. – 2011.	0,304	-0,881	0,292	0,326		0,326
Stopa prirodne promjene 2001. – 2011.	0,288	-0,872	0,311	0,321		0,342
Vitalni indeks 2001. – 2011.		-0,863	0,332	0,389		
Udio stanovništva kojemu je starosna mirovina glavni izvor sredstava za život u ukupnom stanovništvu 2011.		0,843				
Udio prosječnih prihoda od poreza i prireza na dohodak u prosječnim prihodima poslovanja JLS 2010. – 2012.		-0,533	-0,427	0,321		
Udio naselja kojima je naselje 1. ili 2. reda opremljenosti dostupno unutar 35 minuta u ukupnom broju naselja u JLS 2014.		-0,377	0,373	0,328		
Indeks napuštenih stanova 2011.	-0,265	0,360		-0,260		
Promjena broja nastanjenih stanova 2001. – 2011.			0,838			
Stopa prosječne godišnje promjene broja stanovnika 2001. – 2011.			0,789			
Promjena ukupnog broja stanova 2001. – 2011.			0,658		0,327	
Indeks stanova za odmor i rekreaciju 2011.		0,354	0,641			
Udio doseljenih u naselje stanovanja iz iste JLS u ukupnom stanovništvu 2011.			-0,476		0,290	0,266
Udio zaposlenih u pravnim osobama u trgovini na veliko i malo; popravku motornih vozila i motocikala u ukupno zaposlenima u pravnim osobama 2012.	0,254		0,314			
Ukupan broj stanovnika 2011.				0,925		
Gustoća naseljenosti 2011.		-0,301		0,923		
Opremljenost centralnim funkcijama JLS 2014.	0,268			0,847		
Broj poljoprivrednih gospodarstava 2013.				0,699		
Udio izgrađenog građevinskog područja naselja u površini JLS 2012.		-0,432	0,470	0,692		
Broj postelja 2012.	0,333		0,290		0,873	
Broj smještajnih poslovnih jedinica u turizmu 2012.	0,305			0,337	0,806	
Broj kućanstava u turizmu 2012.	0,304		0,447	0,301	0,765	
Prosječni dolasci turista 2010. – 2012.				0,462	0,756	
Udio visokoobrazovanih u stanovništvu ≥15 godina 2011.	0,544			0,480	0,587	0,376
Udio zaposlenih u pravnim osobama u djelatnostima pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane u ukupno zaposlenima u pravnim osobama 2012.	0,451				0,562	
Udio stanova za iznajmljivanje turistima u ukupnom broju stanova 2011.	0,507		0,274		0,557	
Udio doseljenih u naselje stanovanja iz druge JLS iste županije u ukupnom stanovništvu 2011.	0,267				-0,383	
Udio zaposlenih u pravnim osobama u sekundarnom sektoru djelatnosti u ukupno zaposlenima u pravnim osobama 2012.					-0,376	0,280
Promjena udjela doseljenih u naselje stanovanja u ukupnom stanovništvu 2001. – 2011.		0,296			-0,317	-0,782
Promjena broja stanova za odmor i rekreaciju 2001. – 2011.						-0,609
Udio doseljenih u naselje stanovanja iz druge županije u ukupnom stanovništvu 2011.		0,320				-0,562
Promjena udjela aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu 2001. – 2011.	0,401					0,452
Udio stanovništva kojemu su prihodi od poljoprivrede glavni izvor sredstava za život u ukupnom stanovništvu 2011.		0,331				0,411

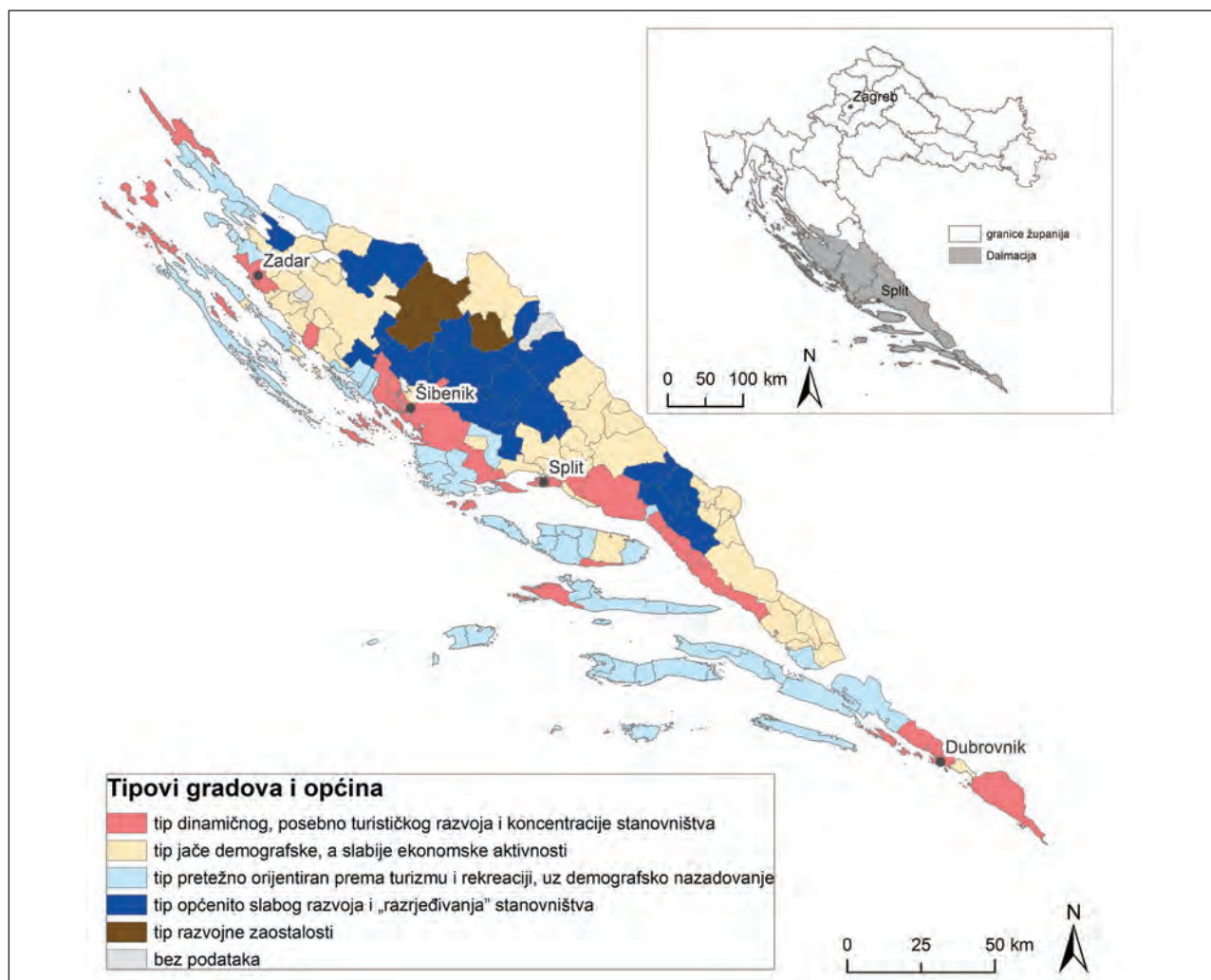

Sl. 3: Prosječne vrijednosti faktorskih bodova po klasterima – tipovima gradova i općina Dalmacije

zaobalju) te tip razvojne zaostalosti (3 JLS u šibenskom zaobalju).

Prosječne vrijednosti faktorskih bodova ukazale su na značaj pojedinih faktora u klasterima/tipovima (sl. 3; sl. 4).

Dvije trećine sudionika u prvom krugu primjene metode Delfi složilo se da je prethodno izdvojenih šest faktora imalo najveći utjecaj na obilježja razvoja Dalmacije i njezinih užih područja nakon 2001. godine. Pritom je istaknuta potreba opreza pri interpretaciji: povezano s utjecajem načina prikupljanja i kvalitete podataka na određene pokazatelje¹¹, razlikom pokazatelja koji ukazuju na stanje i promjene te razlikom između godišnje i sezonske ekonomske aktivnosti. Među ostalim sudionicima istaknuta je upitnost razvoja uopće,

Sl. 4: Tipovi gradova i općina Dalmacije prema obilježjima razvoja nakon 2001. godine (Izvor: Radeljak Kaufmann, 2016; Podaci iz grafičke baze Registra prostornih jedinica izrađene za potrebe popisa stanovništva 2011.)

11 Primjerice, promjene popisne metodologije, povećanje broja nastanjenih stanova kao rezultat fiktivnih prijava, zakonske promjene koje su uvele različit tretman izgrađenih i neizgrađenih dijelova građevinskih područja.

Tab. 3: Faktori koji su utjecali na obilježja razvoja Dalmacije i njezinih sastavnih dijelova (županija i užih područja – otoka, priobalja i zaobalja) nakon 2001. godine

Faktori koji su utjecali na razvojna obilježja Dalmacije nakon 2001. godine	
izdvojeni kroz postupak faktorske analize	faktori dodatno izdvojeni kroz prvi krug primjene metode Delfi
<ol style="list-style-type: none"> 1. zaposlenost i općenito dinamična ekonomska aktivnost; 2. negativna prirodna promjena i demografsko starenje; 3. povećanje broja stanovnika i stambenog fonda, uz značajan udio stanova za odmor i rekreaciju; 4. koncentracija stanovništva; 5. turistički razvoj; 6. općenito smanjena ekonomska aktivnost, uz orijentaciju na primarni i sekundarni sektor djelatnosti. 	<ul style="list-style-type: none"> • dugoročne posljedice društveno-političkog uređenja do 1990. i Domovinskog rata te problema prilagodbe tržišnom gospodarstvu; • usmjerenost većine socijalnog kapitala Dalmacije na usluge, manjak inovativnosti i inventivnosti, kvaliteta obrazovanja i informatički jaz; • utjecaj svjetske konjunktura (do 2008. godine), odnosno ekspanzije nekretninskog sektora te svjetske ekonomske krize, odnosno recesije, u Hrvatskoj od 2009. godine; • utjecaj deindustrijalizacije, rasta nezaposlenosti i istovremeni povratak različitim oblicima poljoprivrede; • upravljački i institucionalni kapaciteti; • razvoj prometne infrastrukture; • prirodna i društvena osnova kao temelj razvoja turizma; • gubitak regionalne prepoznatljivosti i cjelovitosti Dalmacije.

s obzirom na rast uslužnog sektora s niskim udjelom upotrebe znanja kao i jačanja „rentijerske ekonomije“¹² te smanjenje demografskog kapitala Dalmacije.

Među dodatno izdvojenim faktorima za koje su sudionici Delfi panela smatrali da su bili značajni u razvoju Dalmacije nakon 2001. godine (tab. 3) istaknute su dugoročne posljedice društveno-političkog uređenja do 1990. i Domovinskog rata te problema prilagodbe tržišnom gospodarstvu, koji su doveli do industrijskog sloma i pomicanja strukture privrede prema uslužnom sektoru te utjecali na „eroziju poduzetničkog duha“. Nadalje, istaknut je utjecaj ekspanzije nekretninskog sektora te svjetske ekonomske krize, odnosno recesije, ali i povratak različitim oblicima poljoprivrede – od razvoja vinogradarstva i maslinarstva do bavljenja poljoprivredom kao dopunskom djelatnošću. Osim prirodne i društvene osnove kao temelja razvoja turizma, naglašena je i uloga razvoja prometne infrastrukture, koja je pojačala intenzitet prometa, utjecala na naglašenije silnice prostorne dekoncentracije (primjerice, unutar gradskih regija Splita i Zadra) i bila jedan od ključnih faktora uspješnijeg turističkog razvoja. Kao značajne faktore sudionici su naglasili i usmjerenost većine socijalnog kapitala Dalmacije na usluge te manjak inovativnosti i inventivnosti u ukupnom društveno-ekonomskom razvoju; zatim upravljačke i institucionalne kapacitete uopće – uključujući subvencionirane programe i inicijative države te kapacitete za pripremu i provedbu projekata financiranih iz fondova Europske unije, ali i neuspjeh u pokretanju vidljive razvojne agende koja bi

obuhvatila dionike društva, nedostatak prostorne politike i instrumenata provedbe prostornih planova (posebno zemljišne i porezne politike) te (ne)učinkovitost administracije; i, konačno, gubitak regionalne prepoznatljivosti i cjelovitosti Dalmacije.

U drugom krugu primjene metode Delfi istaknuto je da je Domovinski rat „[...] u pojedinim okupiranim područjima označio diskontinuitet u gospodarskom i demografskom razvoju kakvog nije bilo stoljećima“ dok je „[...] slom industrijske proizvodnje uslijed globalizacije, tranzicije i pogrešne privatizacije Hrvatsku doveo u situaciju da je, u nemogućnosti brze prilagodbe i tehnološkog razvoja, svoj razvoj usmjerila isključivo uslužnom sektoru, prije svega trgovini i turizmu“. Dva sudionika naglasila su dvojaki utjecaj turističkog oporavka i njegova razvoja nakon Domovinskog rata. Dok je ostvarivanje dohotka kroz turizam bilo baza za cjelokupnu obnovu, njegov razvoj bio je ograničen na priobalni pojas što je dovelo do polarizacije prostornog razvoja. Trećina sudionika posebno je istaknula problem sezonalnosti: „Nažalost svi pokazatelji života u Dalmaciji dijele se na ‘sezonu’ i ‘ostatak godine’ [...]“; problem je prevladavanje sezonskih radnih mjesta u turističkim mjestima „[...] pa unatoč jakom turističkom razvoju mnoga naselja demografski stagniraju ili čak depopularaju“. Međutim, dok je jedan sudionik „neplanski voden turizam na našim prostorima“ završno okarakterizirao kao „niskoakumulativnu djelatnost rentijerskog karaktera“ jer se bazira pretežito na smještajnom segmentu ugostiteljstva, drugi član panela nije se složio da „rentijerska ekonomija“

¹² Prema mišljenju sudionika dohodak ne nastaje na osnovu upotrebe rada unutar proizvodnog procesa već rentom, a takvoj ekonomiji razvoj resursa nije potreban.

doprinosi stagnaciji, s obzirom na udio privatnog iznajmljivanja u ukupnoj dobiti kroz turizam, koje često predstavlja dopunsku zaradu stanovništvu. Izrečeno je i neslaganje s tvrdnjom da uslužni sektor karakterizira samo niska upotreba znanja zbog potrebe stalne nadogradnje turističkih proizvoda kako određena destinacija ne bi doživjela stagnaciju i pad, što je osobito važno u turističkim područjima s proizvodima temeljenima na selektivnim oblicima turizma. Osim toga, umjesto opadanja demografskog i intelektualnog kapitala Dalmacije s općom stagnacijom, izražen je stav da se više radi o njegovu premještanju i koncentriranju u vodeće obalne urbane centre. Konačno, upravo zbog utjecaja turizma na niz različitih djelatnosti i s njima povezanih proizvoda „[...] planski razvijani turizam može postati sredstvo valorizacije svekolikih resursa na prostoru Dalmacije te medij promocije kreativnih i kulturnih industrija“.

Povezano s „erozijom poduzetničkog duha“ jedan sudionik problematičnim smatra ukupni proces deindustrijalizacije i paralelne privatizacije „[...] koju je obilježio sveopći manjak socijalne osjetljivosti i društvene odgovornosti onih koji su imali ‘poduzetnički potencijal’. Previše se očekivalo i očekuje od ‘poduzetničkog duha’ u situaciji kad je većina stanovništva toliko osiromašena da nema nikakvog poduzetničkog potencijala niti mogućnosti za potpore razvoju ideja i inicijativa“. Međutim, drugi sudionik posebno je istaknuo odgovornost lokalnog stanovništva, odnosno nisku razvijenost ljudskog i socijalnog kapitala, „[...] što se manifestira i u apatiji, inertnosti i prevelikom oslanjanju na pomoć izvana (napose od države), nedostatku inicijative, sklonosti korupciji i prihvaćanju koruptivnih radnji u vlastitom okruženju“.

Nadalje, dok su dva sudionika posebno važnim istaknula faktor razvoja prometne infrastrukture i prilagodbe

SCENARIJ „MONOKULTURA TURIZMA“

Turizam će imati ključnu ulogu u razvoju Dalmacije do 2031. godine. Sve što se bude moglo će se „turistificirati“; turizam će sve izraženije dominirati u gospodarskoj i strukturi zaposlenih i utjecati na sezonski karakter načina života. Time će se povećati udio tipova područja čija opća ekonomska aktivnost počiva na turističkom razvoju i tipova područja orijentiranih prema turizmu i rekreaciji.

Turistička ponuda diverzificirat će se, uz razvoj selektivnih (specifičnih) oblika turizma, pri čemu će sve veći značaj imati razvoj ruralnog turizma i turizma temeljenog na lokalnim prirodnim i kulturnim znamenitostima u zaobalju i unutrašnjosti većih otoka.

Razvoj turizma pratit će ograničeno povezivanje s lokalnom poljoprivredom te nešto jači razvoj komplementarnih proizvodnih i uslužnih obrta. Međutim, u nedostatku drugačijih razvojnih promišljanja, zaposlenost i gospodarska dinamika neće se značajno povećati, posebno ne do 2021. godine. S obzirom na sve izraženiju dominaciju turizma i pratećih djelatnosti (uslužne djelatnosti, građevinarstvo), broj radnih mjesta, osobito cjelogodišnjih, u sektorima koji nisu direktno vezani uz turizam ili javnu upravu dalje će se smanjivati.

Procesi depopulacije (prirodne i ukupne) i demografskog starenja, kao posljedica kolopleta čimbenika među kojima je stoljetna emigracija na prvome mjestu, bit će sve izraženiji ograničavajući čimbenici razvoja. Iako će obilježavati najveći dio Dalmacije, posebno negativan utjecaj imat će na manjim i izoliranijim otocima te u zaobalju do 2021., što će dovesti do pražnjenja postojećeg stambenog i gospodarskog fonda te većeg broja „mrtvih“ naselja u tim područjima do 2031. godine. Tako će se osobito u zaobalju i na otocima proširiti tip područja slabog razvoja i „razrjeđivanja“ stanovništva te razvojne zaostalosti.

Stambeni fond namijenjen stalnom stanovanju povećavat će se u okolicama gradova, prvenstveno Splita i Zadra (manje Šibenika i Dubrovnika), koje će karakterizirati demografska, socioekonomska, funkcionalna i fizionomska transformacija. Na to će utjecati i daljnji razvoj prometne infrastrukture. Nastavit će se snažna litoralizacija s velikom koncentracijom stanovništva na obali te korištenjem prostora otoka i zaobalja kao sekundarnog, „vikend“, mjesta stanovanja sa sve manjom koncentracijom različitih funkcija u prostoru. Dalmacija će biti sve privlačnija privremenim rezidentima koji će se odmarati ili iznajmljivati stanove i kuće drugim posjetiteljima. U velikoj mjeri to će biti neaktivno (umirovljeno) stanovništvo, kako iz Hrvatske, tako i inozemstva, što će utjecati na razvoj pratećih servisa. Potrebe za povećanjem smještajnih kapaciteta zadovoljavat će se gradnjom u građevinskim područjima naselja, ali i novim turističkim zonama. S druge strane, zbog nedostatka radne snage, posebno u novim turističkim zonama u malim općinama, bit će izražena potreba za imigracijom (sezonske) radne snage u obalnom području Dalmacije. Zbog visoke cijene atraktivnog stambenog prostora primarno stanovanje postat će skuplje, prvenstveno u priobalju i na otocima. Daljnje povećanje udjela stanova za odmor i rekreaciju, odnosno povremenost korištenja tih stanova utjecat će na poskupljenje života u Dalmaciji i jer će se razvijati funkcije koje se financiraju i dimenzioniraju na stalno stanovništvo, a koristit će ih i povremeno stanovništvo. Općenito će rasti pritisak za prenamjenu zemljišta i prodaju nekretnina te jačati rentijerski mentalitet.

Sl. 5: Scenarij „Monokultura turizma“

suvremenim trendovima u prometu, jedan sudionik ne smatra da je prometna infrastruktura imala veće značenje za demografsku dekoncentraciju unutar gradskih regija Splita i Zadra, već da je „[...] za demografsku, a velikim dijelom i za ekonomsku dekoncentraciju zaslužan tržišni faktor tj. porast vrijednosti nekretnina unutar većih gradova“.

U konačnici se više sudionika dotaknulo i pitanja gubitka regionalne prepoznatljivosti i cjelovitosti – je li i to ograničavajući faktor razvoja? Smatrajući da su razvojne mogućnosti Dalmacije omeđene općinskim i županijskim granicama, jedan sudionik ponovno je naglasio važnost tog faktora. S tim se nisu složila druga

dva sudionika, ne smatrajući taj faktor relevantnim, pri čemu je navedeno i da je cjelovitost Dalmacije „[...] poprilično apstraktan i diskutabilan pojam.“

Scenariji razvoja Dalmacije do 2031. godine

Razrađena su tri scenarija razvoja Dalmacije: „Monokultura turizma“, „Održivi turizam“ i „Integralni razvoj“ (sl. 5; sl. 6; sl. 7). Prvi scenarij temelji se na izraženoj daljnjoj dominaciji turizma u razvoju Dalmacije, povezanoj s visokom sezonskom aktivnošću u prostoru. Turizam je nositelj razvoja i u scenariju „Održivi turizam“, međutim uz vrlo jaku diverzifikaciju turističke

SCENARIJ „ODRŽIVI TURIZAM“

Turizam u Dalmaciji će do 2031. godine biti nositelj razvoja. Pritom će se maksimalno koristiti prirodni resursi i kulturno naslijeđe priobalja, otoka i zaobalja. Posebno će se povećati razvoj ranije turistički neiskorištenih kapaciteta zaobalja i unutrašnjosti otoka kao odmak od ustaljene ponude sunca i mora u priobalju. Razvoj selektivnih (specifičnih) oblika turizma pridonijet će smanjivanju sezonalnosti turizma i utjecati na prerasporeditaj turističkog prometa. Važnu ulogu pritom će imati daljnji razvoj prometne infrastrukture. Jačat će samozapošljavanje, posebno vezano za demografski prazna područja koja će velikom diverzifikacijom turističke ponude doživjeti revalorizaciju. Posebna pozornost bit će na korištenju postojećih kapaciteta i njihovom unapređenju i održivom razvoju. Naglasak turističkog razvoja općenito bit će na jačanju individualnog, a ne masovnog turizma na bazi all-inclusive aranžmana, čime će multiplikatorski učinci turizma na ostale djelatnosti (poljoprivreda, proizvodno obrtništvo, manja prerađivačka industrija, trgovina na malo, ugostiteljstvo i različite usluge) doći do izražaja u punoj mjeri. Razvoj turizma odvijat će se „ruku pod ruku“ s ostalim komplementarnim djelatnostima, pri čemu će od presudne važnosti za cjelokupni regionalni razvoj otoka i zaobalja biti uspješno povezivanje lokalne poljoprivrede i turizma. Razvoj poljoprivrede odgovarat će trendovima ne samo u turizmu već i načinu života uopće, kao posljedica čega će rasti udio uređenih čestica (vinograda, maslinika, vrtova). Posebno u razdoblju nakon 2021. godine razvoj cjelogodišnjeg turizma naslanjat će se na cijeli dijapazon aktivnosti i djelatnosti iz sfere kreativnih industrija (dizajn, arhitektura, IT tehnologije, filmska i ostala produkcija, manifestacije, itd.), primarno u dalmatinskim gradovima i priobalju uopće. Diverzificiranim razvojem turizma i njemu komplementarnih djelatnosti gospodarstvo će se dinamizirati, posebno u zaobalju i donekle na obali (manje na otocima) te shodno tome i zaposlenost, no takav razvoj bit će izraženiji nakon 2021. godine. Bit će izražena potreba za uvozom radne snage osobito u turizmu, ali i brodogradnji, koja će zadržati ograničenu važnost. Doći će do širenja tipova područja dinamičnog, osobito turističkog razvoja te područja orijentiranih prema turizmu i rekreaciji, dok će se smanjiti područja razvojne zaostalosti i slabog razvoja.

Veći stupanj zaposlenosti i ekonomske aktivnosti i dalje će biti vezan uz veće gradove, uz širenje te aktivnosti prema okolici većih gradova, što će pridonijeti smanjenju dosadašnje polarizacije u razvoju već do 2021. godine. Suvremeni prometni sustavi i suvremeni komunikacijski sustavi općenito će utjecati na smanjenje potrebe za koncentriranjem stanovništva, odnosno uravnoteženiji i prostorno disperzirani razvoj, no pritom će biti važno i jačanje uloge subregionalnih i područnih središta. Stambeni fond namijenjen stalnom stanovanju povećavat će se u okolicama gradova, dok će u mnogim dijelovima zaobalja doći i do pražnjenja postojećeg stambenog i gospodarskog fonda. U manjim gradovima uz more, na otocima i u zaobalju sve više će dolaziti do izražaja obilježja sezonskog stanovanja i načina života.

Proces demografskog starenja ipak će biti neminovan i u narednom razdoblju. Depopulacija (prirodna i ukupna) i demografsko starenje bit će sve izraženiji ograničavajući čimbenici razvoja posebno u dijelovima zaobalja i na manjim, izoliranim otocima. S druge strane, Dalmacija će postati prostor interesantan za neke nove stanovnike, iako će doći do većeg priljeva neaktivne (umirovljene) populacije nego radno aktivne. Doći će do porasta privremenih rezidenata koji će se odmarati ili iznajmljivati stanove i kuće drugim posjetiteljima. Broj stanova za odmor i rekreaciju blago će se povećavati, no cijena i povremenost korištenja tih stanova utjecat će na poskupljenje primarnog stanovanja u Dalmaciji. Potrebe za povećanjem turističkih smještajnih kapaciteta zadovoljavat će se u velikoj mjeri revitalizacijom i prenamjenom postojećih lokacija.

Sl. 6: Scenarij „Održivi turizam“

ponude i izražene multiplikatorske učinke turizma na razvoj komplementarnih djelatnosti. Posljednji scenarij podrazumijeva veliku važnost proizvodnog sektora, cjelogodišnje aktivnosti i zaposlenosti stanovništva, visoku razinu znanja, inovacija i tehnologija te jačanje sveučilišnih centara u regiji.

Prva dva scenarija ne vode zaustavljanju negativnih demografskih procesa, no jačanje institucionalnog okvira i veća razina znanja i inovacija u slučaju „Održivog turizma“ u odnosu na „Monokulturu turizma“ dovest će do većeg stupnja socijalne umreženosti i održivog korištenja okoliša i prostora. Trendovi razvoja u slučaju trećeg scenarija utječu na doseljavanje mladog i zrelog, visokoobrazovanog stanovništva, s dugoročnim pozitivnim utjecajem na demografske procese. To se posebno odnosi na okolicu većih obalnih gradova i funkcionalno jaka i ekonomski diverzificirana subregionalna i područna središta u cijeloj regiji. Scenarij „Integralni razvoj“ također podrazumijeva jačanje institucionalnog okvira u funkciji razvoja.

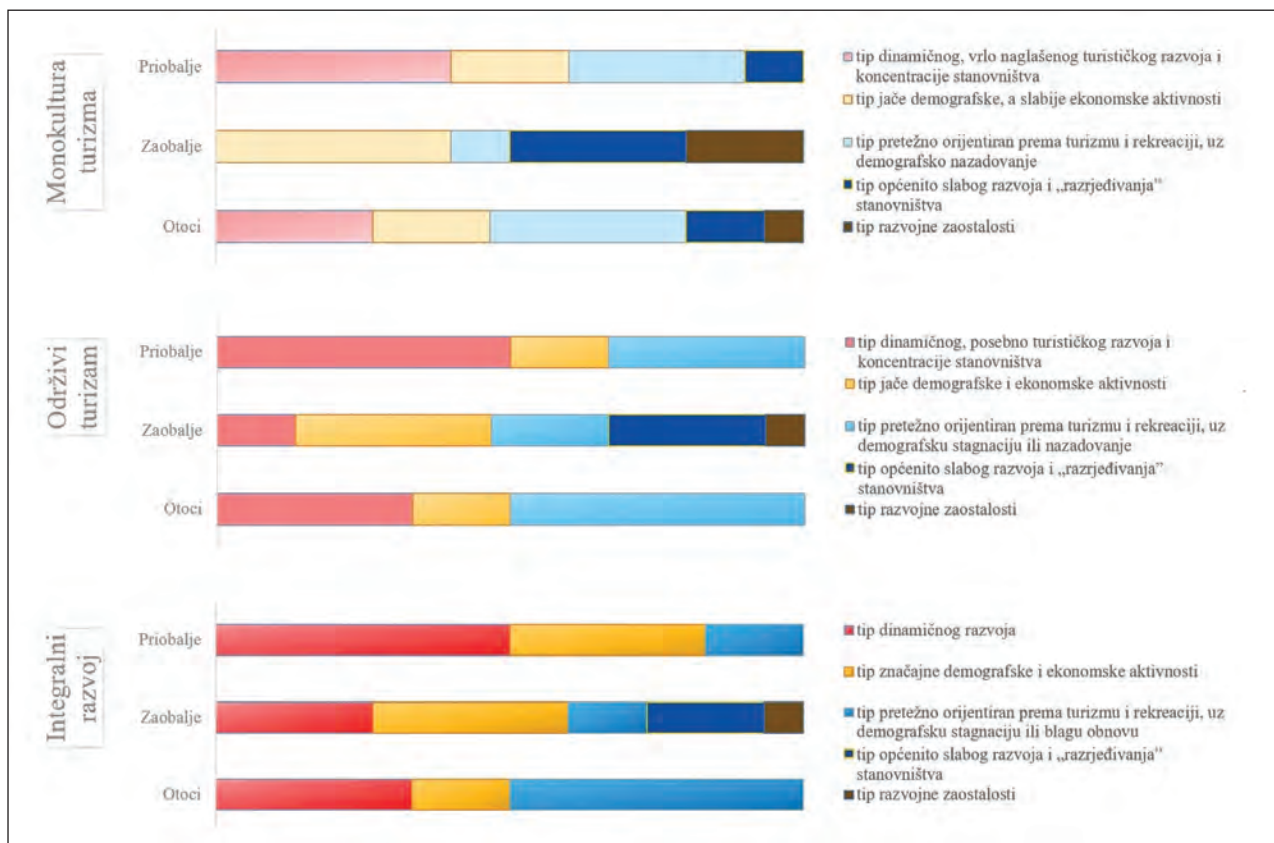
Svaki od scenarija uključuje različite prostorne učinke s obzirom na tipove gradova i općina Dalmacije. Pritom se, ovisno o scenariju, ne mijenja samo rasprostranjenost, već i obilježja postojećih tipova (sl. 8; usp. sl. 3 i 4). U prvom scenariju jača rasprostranjenost područja čija opća ekonomska aktivnost izrazito počiva na turističkom razvoju (pri čemu se mijenja karakter postojećeg tipa u smjeru veće ovisnosti o turizmu) i tipova područja orijentiranih prema turizmu i rekreaciji, ali, vezano uz daljnju polarizaciju razvoja, i tipova područja slabog razvoja i „razrjeđivanja“ stanovništva te razvojne zaostalosti – osobito u zaobalju i na otocima. Zbog općenito dinamičnijeg gospodarskog razvoja, u drugom scenariju dolazi do širenja tipova područja dinamičnog, osobito turističkog razvoja te područja orijentiranih prema turizmu i rekreaciji (u kojima su, u odnosu na postojeći tip, demografski trendovi manje negativni), dok se sužavaju područja razvojne zaostalosti i slabog razvoja. Postojeći tip jače demografske, a slabije ekonomske aktivnosti dinamizira svoj ekonomski razvoj. Posljednji scenarij podrazumijeva

SCENARIJ „INTEGRALNI RAZVOJ“

Kako bi se izbjegao pretjerani oslonac na jednu gospodarsku granu, razvojna komponenta Dalmacije postat će reindustrijalizacija, kako u ekonomskom, tako i u obrazovnom smislu. Zapošljavanje će, osim uz turizam, biti vezano uz proizvodnju, malo i srednje poduzetništvo, energetiku i ostale grane koje jamče cjelogodišnju zaposlenost, osobito nakon 2021. godine. Pritom će naglasak biti na inovacijama, novim proizvodima, informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji i tehnološkom razvoju uopće, čime će se povećavati efikasnost industrije. Važna će biti i specijalizacija određenih područja te njihova međusobna funkcionalna komplementarnost. Poljoprivredna proizvodnja će se osuvremeniti i biti čvršći temelj za razvoj prerađivačke industrije. Komplementarni razvoj poljoprivrede i turizma doprinijet će cjelokupnom regionalnom razvoju otoka i zaobalja. Turizam će i dalje biti ključna gospodarska djelatnost u dijelovima Dalmacije s dugom tradicijom u razvoju turizma te područjima koja imaju ograničene drugačije razvojne resurse. Zbog toga će biti važan razvoj selektivnih (specifičnih) oblika turizma, koji će ublažavati sezonalnost turizma. Osim toga, razvoj cjelogodišnjeg turizma naslanjat će se na dijapazon aktivnosti i djelatnosti iz sfere kreativnih industrija (dizajn, arhitektura, IT tehnologije, filmska i ostala produkcija, manifestacije, itd.), osobito u gradovima i priobalju općenito. Doći će do smanjenja udjela područja pretežno orijentiranih prema turizmu i rekreaciji i područja u kojima se dinamični razvoj osobito temelji na turističkom razvoju, te općenitog povećanja stupnja ekonomske aktivnosti temeljenog na proizvodnji i tehnološkom razvoju. U skladu s tim, smanjit će se i područja slabog razvoja i razvojne zaostalosti. Proces demografskog starenja ostat će izražen problem u velikom dijelu regije, no otvaranjem velikog raspona cjelogodišnjih radnih mjesta utjecat će se na imigraciju mladog i zrelog visokoobrazovanog stanovništva, osobito u okolicu većih obalnih gradova i funkcionalno jaka i ekonomski diverzificirana subregionalna i područna središta u cijeloj regiji. Suvremeni prometni i komunikacijski sustavi sve će izraženije utjecati na smanjenje potrebe za koncentriranjem stanovništva i omogućavati uravnotežen i prostorno disperziran razvoj. Tempo depopulacije u mnogim dijelovima zaobalja i na prometno dobro povezanim otocima smanjit će se, iako će do 2031. godine nedostatak mladih koji bi trebali biti nositelji gospodarskog i općeg razvoja biti ograničavajući čimbenik razvoja u mnogim dalmatinskim naseljima. Veći i prometno dostupniji otoci, manja obalna središta te dostupniji dijelovi zaobalja bilježiti će doseljavanje umirovljenog stanovništva.

Stambeni fond namijenjen stalnom stanovanju povećat će se u okolini većih gradova i područnim središtima, dok će se niz nekadašnjih stambenih objekata u strogim centrima većih gradova rekonstruirati i prenamijeniti za različite poslovne namjene. Zbog nepovoljnih demografskih trendova posebno će se u izoliranim dijelovima regije nastaviti pražnjenje postojećeg stambenog i gospodarskog fonda. Unatoč prirastu privremenih rezidenata koji će se odmarati ili iznajmljivati stanove i kuće drugim posjetiteljima, rast broja stanova za odmor i rekreaciju u cijeloj regiji usporit će se već do 2021. godine.

Sl. 7: Scenarij „Integralni razvoj“

Sl. 8: Vizualizacija prostornih utjecaja scenarija razvoja Dalmacije do 2031. godine s obzirom na relativnu zastupljenost tipova gradova i općina prema slijedu prostornog obuhvata u priobalju, zaobalju i na otocima Dalmacije

smanjenje udjela područja pretežno orijentiranih prema turizmu i rekreaciji (uz demografsku stagnaciju ili blagu obnovu) te povećanje važnosti područja općenito dinamičnog razvoja temeljenog na inovacijama i tehnološkom razvoju, kao i tipa značajne demografske i ekonomske aktivnosti. U skladu s tim, sužavaju se područja slabog razvoja i razvojne zaostalosti.

Implikacije za organizaciju i provođenje prostornog planiranja

Scenarij „Monokultura turizma“ trećina sudionika ocijenila je kao realan, trend scenarij u većem dijelu obuhvata istraživanja, koji „[...] dovodi u pitanje dugoročnu održivost razvoja u svim njegovim komponentama“. Promatrajući turizam kao (klimatski) fenomen, sudionik je naveo da je riječ „[...] o sektoru gdje nikakve inovativne suradnje npr. na razvoju novih usluga nisu prisutne u značajnoj mjeri“, i gdje ne vidi mogućnost trajnog unapređenja djelatnosti „[...] jer jednostavno je potrebno da zaposlenici u toj djelatnosti rade cijelu godinu kako bi mogli proizvoditi održivi dohodak“. Ukoliko bi se trend nastavio u ovom smjeru, prema mišljenju drugog sudionika „[...] za očekivati je da je

planiranje u prostoru i dalje podređeno kratkoročnim profitnim ciljevima“.

Među implikacijama istaknuto je da scenarij traži planiranje „turističkoga i urbanističkoga, pa čak i ruralnoga razvoja“, no da bi se u kontekstu ovoga scenarija valjalo primarno usmjeriti na turistički najvažniji prostor – obalu. Pritom je veliki problem dimenzioniranje infrastrukture za potrebe vršnih opterećenja. Komunalna opremljenost ne može pratiti razvoj i širenje naselja, a infrastruktura se mora planirati prema najvećem, izrazito sezonskom, broju korisnika, što vodi povećanim troškovima izgradnje i održavanja. Prostorni planovi trebali bi djelovati u smjeru sprečavanja negativnih posljedica turističkog razvoja i rasterećivanja obalnog pojasa preusmjeravanjem gospodarskih aktivnosti i stanovništva prema zaobalju.

Ipak, istaknuto je da je turizam strateška gospodarska djelatnost Hrvatske koja nije samo u funkciji lokalnog gospodarstva. U skladu s time, jasno je da se „treba dalje graditi“, i da turistička gradnja treba nadmašivati potrebe lokalnog stanovništva. Međutim, prema mišljenju sudionika, prostorno planiranje treba se postaviti restriktivno prema turističkoj izgradnji u postojećim naseljskim strukturama te obnoviti i podignuti kvalitetu smještajnih kapaciteta u postojećim naseljima. Općenito, kod prena-

mjene zemljišta i planiranja gradnje treba voditi računa o tome radi li se o objektima za povremeno ili stalno stanovanje, uz restrikcije prema objektima koji se planiraju za povremeno stanovanje. Uz pronalaženje lokacija za razvoj novog stambenog fonda treba propisati uvjete gradnje kojima će on biti uklopljen u prostor.

Izgradnju novih kapaciteta valja planirati u zasebnim turističkim zonama, ako to vodi prema radnim mjestima „[...] koja su aktivna barem 6 mjeseci godišnje“ te ako u takvim kapacitetima radi lokalno stanovništvo (čak i uz mogućnost subvencija). Analizom i određivanjem mogućih zona, neovisno o namjeni, izbjeglo bi se čekanje investitora, nakon kojeg slijedi „[...] izrada izmjena plana uz prenamjenu zemljišta“. Budući da je obalni dio Dalmacije već u velikoj mjeri izgrađen ili nepogodan za veliku gradnju, postavlja se pitanje moguće gradnje novih turističkih zona na otocima, posebno onima koji su mostom spojeni s kopnom (primjerice, Vir i Pag). Vezano uz to je i pitanje odabira lokacija i opremanja nautičkih marina za cjelogodišnje vezove, gdje prihode donose dodatni servisi, a ne samo prolazni nautički turizam.

Osim samog prostornog planiranja, istaknuta je važnost planiranja razvoja turističkih destinacija, koje u pravilu nisu dovoljno prepoznatljive. Planiranje se treba temeljiti na turističkoj atrakcijskoj osnovi, pri čemu posebno selektivni oblici turizma trebaju biti u funkciji razvoja lokalne zajednice. U unutrašnjosti Dalmacije oni trebaju biti vezani za baštinu i poljoprivredu, uz prenamjenu starih kamenih kuća, a bez nove izgradnje. Veliki potencijal leži i u posebnim oblicima turizma poput medicinskih usluga i usluga za starije, što je povezano s međunarodnim umirovljeničkim migracijama. Ovakve migrante valjalo bi usmjeriti prema obnovi starijih kuća, što bi doprinijelo njihovom aktivnijem uključivanju u lokalnu zajednicu.

Unapređenje turizma u kontekstu „Održivog turizma“ općenito bi tražilo i veću razinu „[...] korištenja proizvoda i usluga proizvedenih i stvorenih u vlastitoj okolini“. To podrazumijeva olakšanje mogućnosti bavljenja poljoprivredom i pratećim djelatnostima na poljoprivrednom zemljištu. Predviđeni multiplikatorski učinci turizma na ostale djelatnosti, prema mišljenju sudionika, neće se ostvariti bez krovne strategije – a umjesto „[...] parcijalnih rješenja uglavnom vođenih privatnom inicijativom“. Dosad prevladavajući način naknadnih izmjena planova (bilo prostornih ili ekonomskih/razvojnih) teško može biti temelj održivog razvoja. Prema mišljenju drugog sudionika, u kontekstu ovoga scenarija potrebna je veća razina stručnosti; sinergije između različitih dionika; horizontalne i vertikalne povezanosti; te međusektorske i unutarsektorske suradnje „[...] u procesima upravljanja i planiranja razvoja u prostoru“. Dalje se ističe da „[...] treba imati na umu

da i pojam ‘održivost’ može podrazumijevati različite stupnjeve odnosno snagu održivosti (hard i soft)“. „Koncept održivog turizma (kao heterogene djelatnosti) koji teži većoj sinergiji, uključenosti i umreženosti približava se scenariju/konceptu integralnog razvoja. Time jača i uloga prostornog (i svekolikog) planiranja“. Uz naglašenu gospodarsku diverzifikaciju važan je sustav kompleksnog i dosljednog prostornog planiranja i u urbanim i u ruralnim područjima te planiranje gospodarskog i demografskog razvoja gradskih središta koja bi trebala preuzeti značajniju ulogu na subregionalnoj i mikroregionalnoj razini. Osim toga treba imati na umu implikacije koje proizlaze iz mogućeg doseljavanja radne snage iz drugih, manje razvijenih država, budući da takav interes jača „[...] paralelno s razvojem“.

Scenarij „Integralni razvoj“ većina sudionika smatra najpoželjnijim scenarijem razvoja i, uzimanjem u obzir prirodnih mogućnosti, prilikom za različite dijelove Dalmacije „[...] da razvijaju vlastite resurse“. Dio sudionika izrazio je skeptičan prema njegovoj realnosti, odnosno da je on „[...] moguć u našem društvenom kontekstu kojeg karakterizira neobrazovanost, neorganiziranost i sklonost improvizacijama“, ili „Kad bi se ostvario Dalmacija bi zaista postala mala Kalifornija!“. Prema ovom scenariju prostorno planiranje trebalo bi biti „[...] najdugotrajnije i najkompleksnije“. U odnosu na „Održivi turizam“, prema mišljenju sudionika integralnost podrazumijeva „još jači stupanj sinergije, umreženosti i sustavski pristup u razvojno-planskim aktivnostima. Integralno upravljanje (i planiranje) postaje conditio sine qua non“. Pritom nositelji razvojnih odluka snose odgovornost za njihovo donošenje i provedbu, a sustav praćenja razvojnih rezultata neizostavan je u planskom procesu. To je također koncept u kojem je prostorno planiranje „[...] tek jedan od parcijalnih oblika planiranja unutar koncepta integralnog planiranja“. Ovaj scenarij traži „[...] najviše usmjeravanja, potpora i pametnog korištenja poticaja i sredstava iz dostupnih fondova“, odnosno stručni i znanstveni kadar, kao i kapital, na svim razinama. „Najvažniji segment prostornog planiranja i na strateškoj i na provedbenoj razini upravo je razbijanje monokulture i određivanje dodatnih pravaca/poluga razvoja“. Prostor je potrebno sagledati u cjelini „[...] ponajprije s državne razine, onda županijske, pa tek onda lokalne“ razine i tako „smišleno planirati njegov budući razvoj“. U smislu „reindustrijalizacije“ važno je osmišljanje koncepta razvoja, odnosno korištenja brojnih zona proizvodne i poslovne namjene, kako izdvojenog građevinskog područja izvan naselja, tako i unutar naselja.

U kontekstu svih scenarija razvoja važno je planiranje adekvatne prometne infrastrukture, s vrstama, trasama i koridorima koji će imati što manji utjecaj na okoliš.¹³ Nadalje, za brodogradnju koja bi, prema

13 To, prema stavu jednoga sudionika, uključuje proširenje splitske i zadarske zračne luke; izgradnju Pelješkog mosta i kvalitetne ceste do Dubrovnika, ali autoceste u punom profilu preko Trebinja (kako se dubrovačko područje ne bi dodatno opteretilo tranzitnim prometom). Osim toga je važno imati na umu da izgradnja jadransko-jonske autoceste unosi dodatni tranzitni karakter, koji se može koristiti.

mišljenju jednoga od sudionika, mogla naći izlaz iz krize, važno je unapređenje željezničke infrastrukture i povezanost s kooperantima diljem Hrvatske.

Na važnost strateškog promišljanja razvoja u prostornom planiranju općenito upućuju i riječi sudionika kako se rad u prostornom planiranju danas „[...] pretvorio u određeni birokratski posao, koji se svodi na zakone, propise i pripremu akata u procesu izrade prostornih planova, i vrlo malo je mjesta za određeni intelektualni rad i osmišljavanje razvoja prostora. Tome u prilog ide što Prostorni plan kao cjelovit dokument nema više svoju vrijednost, već njegovi pojedini dijelovi (Odredbe), i to koji se tiču uvjeta za gradnju. Ostali dijelovi, poput stanovništva, ciljeva razvoja i dr. potpuno su irelevantni“. U pružanju strateškog smjera planiranju izrada scenarija tako se pokazuje svrhovitim.

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Nekoliko osnovnih metodoloških koraka povezuje različite pristupe izradi i analizi scenarija relevantnoj u kontekstu prostornog planiranja (Schoemaker, 1991, 1993; Gausemeier, Fink & Schlake, 1998; Alcamo, 2001, 2008; Mahmoud et al., 2009; Godet & Durance, 2011), a oni uključuju definiranje problema i ciljeva izrade scenarija, prostornih i vremenskih okvira sustava, izdvajanje i kvalitativno i/ili kvantitativno opisivanje važnih faktora koji direktno i indirektno utječu na prostor/temu, rangiranje faktora s obzirom na stupanj važnosti i neizvjesnosti, te opis mogućih pravaca razvoja najvažnijih faktora unutar konzistentnih i uvjerljivih scenarija. U konačnici se vrednuju implikacije pojedinih scenarija.

Tri eksplorativna scenarija prostornog razvoja Dalmacije u razdoblju do 2031. godine imaju za cilj istražiti moguće pravce razvoja iz različitih perspektiva; krećući od sadašnjeg stanja opisuju se i pokazuju procesi koji vode prema ciljnoj godini. U njihovoj izradi i analizi integrirani su različiti postupci: pregled literature, selekcija statističkih pokazatelja razvoja, primjena faktorske i klaster analize te dva kruga primjene metode Delfi. U kontekstu istraživanja i planiranja prostora scenariji pokazuju da znanstvenici i stručnjaci u Delfi panelu kao važnu kariku budućeg razvoja vide ulogu turizma, njegov odnos s drugim djelatnostima i općenito utjecaj turističkog razvoja i rekreacije u prostoru. Upravo zbog nesigurnosti smjerova u kojima se mogu razviti dugoročni procesi izrađuje se skup scenarija, pri čemu svaki scenarij istražuje jedan mogući smjer razvo-

ja (Dammers, 2010). Razvoj Dalmacije i njezinih užih prostornih cjelina do 2031. mogao bi u tom smislu biti: „monokulturan“ s ograničenim utjecajem turizma na druge djelatnosti i usporavanje negativnih demografskih procesa te niskim stupnjem zaštite okoliša i prostora uopće; održiv, u smislu uravnoteženijeg utjecaja turizma na gospodarstvo, stanovništvo i okoliš; ili integralan – u smjeru reindustrijalizacije i većeg naglaska na sekundarni sektor djelatnosti, ali i informatičko-komunikacijske tehnologije, uz mogući povoljniji utjecaj na demografsku stabilizaciju. Niti jedan od scenarija ne mora se nužno ostvariti, već je važno da se sagledaju implikacije različitih mogućnosti budućeg razvoja i da se na taj način utječe na kvalitetnije donošenje odluka u sadašnjosti. Ovakvi scenariji trebaju doprinijeti razvijanju svijesti o prirodi zajedničkih problema s kojima se društvo treba suočiti, kao i potencijalnim rješenjima tih problema (Lowe & Ward). Tri izrađena i analizirana scenarija pokazuju da će budući razvoj uvelike ovisiti o tome koje odluke dionici u prostoru Dalmacije donose u sadašnjosti, pri čemu su implikacije proizašle iz analize scenarija razvoja važne ne samo za prostorno planiranje, već i širi razvojni kontekst.

Izrada scenarija i istraživanje, odnosno promišljanje mogućeg budućeg razvoja, osobito ako se temelji na participativnom pristupu i sudjelovanju širokog kruga dionika, nije brzo rješenje za probleme. No, u kontekstu planiranja koje razvoj prostora promatra integralno, u međuovisnosti razvojnih procesa i različitih aspekata razvoja, prednosti ove metode proizlaze iz mogućnosti obuhvaćanja široke analitičke osnove, razmatranja kompleksnog skupa faktora koji utječu na razvoj prostora i mogućih pravaca njihova daljnjeg utjecaja. Metoda scenarija upravo upućuje na važnost interdisciplinarnog pristupa i usklađenja ciljeva razvoja; ona tako može poslužiti kao važan čimbenik u određivanju polazišta za izradu i provedbu dokumenata prostornog razvoja (Pegan, 2011). Razmatranje odgovarajućih mjera prostornog planiranja podrazumijeva i praćenje njihove implementacije kroz odabrane indikatore.

ZAHVALA

Ovaj rad sufinancirao je znanstveni projekt *Geografsko vrednovanje prostornih resursa ruralnih i krških područja Hrvatske* br. 119-1191306-1369 Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta te Hrvatska zaklada za znanost projektom *Primjena metode scenarija u planiranju i razvoju ruralnih područja Hrvatske, CROURIS*, br. 4513.

SCENARIO MAKING AND ANALYSIS IN SPATIAL PLANNING: SCENARIOS
OF SPATIAL DEVELOPMENT FOR DALMATIA UNTIL 2031

Petra RADELJAK KAUFMANN

University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography,
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, Croatia
e-mail: radeljak@geog.pmf.hr

SUMMARY

In this paper a procedure of scenario making and analysis in spatial research and planning is demonstrated. Dalmatia was used as a case study, given the recent trends of spatial development and differentiation in the region, and the need to study and plan for possible future changes in spatial development.

Several basic methodological steps connect different approaches to scenario making in the spatial planning context. They include defining the problems and goals of scenario construction, the spatial and temporal frames of the system in question, recognising and qualitatively and/or quantitatively describing important factors that directly and indirectly influence development, evaluating factors according to degree of importance and uncertainty, and describing the possible development of key factors within consistent and plausible scenarios. Finally, the implications stemming from different scenarios are evaluated.

Different methods were integrated in developing scenarios for Dalmatia: literature review, selection of statistical indicators of development processes, factor and cluster analysis, and two rounds of Delphi method. This process enabled encompassing various aspects of spatial development, as well as an interdisciplinary exploration of possible future developments. Eventually three scenarios for Dalmatia until 2031 were developed: „Monoculture of tourism“, „Sustainable tourism“, and „Integral development“. They are explorative spatial development scenarios, with the goal of exploring possible future developments from different perspectives. The implications stemming from these development scenarios are relevant not only for spatial planning, but also for the wider development context.

Keywords: scenario method, Delphi method, scenario analysis, spatial planning, Dalmatia

IZVORI I LITERATURA

- Alcamo, J. (2001):** Scenarios as tools for international environmental assessments. Experts' Corner Report: Prospects and Scenarios 5, Environmental issue report 24. Copenhagen, European Environment Agency. [Http://www.ftsnet.it/documenti/38/Scenarios_issue%20EEA_report_no_24.pdf](http://www.ftsnet.it/documenti/38/Scenarios_issue%20EEA_report_no_24.pdf) (14. 11. 2011).
- Alcamo, J. (2008):** The SAS Approach: Combining Qualitative and Quantitative Knowledge in Environmental Scenarios. In: Alcamo, J. (ed.): *Environmental Futures: The Practice of Environmental Scenario Analysis*. Amsterdam, Elsevier, 123–150.
- Alcamo, J., Kok, K., Busch, G., Priess, J. A., Eickhout, B., Rounsevell, M., Rothman, D. S. & M. Heistermann (2006):** Searching for the Future of Land: Scenarios from the Local to Global Scale. In: Lambin, E. F. & H. Geist (ed.): *Land-Use and Land-Cover Change: Local Processes and Global Impacts*. Berlin – Heidelberg, Springer, 137–155.
- Börjeson, L., Höjer, M., Dreborg, K.-H., Ekvall, T. & G. Finnveden (2006):** Scenario types and techniques: Towards a user's guide. *Futures*, 38, 723–739.
- Dammers, E. (2010):** Making territorial scenarios for Europe. *Futures*, 42, 8, 785–793.
- de Nijs, T.C.M., de Niet, R. & L. Crommentuijn (2004):** Constructing land-use maps of the Netherlands in 2030. *Journal of Environmental Management*, 72, 35–42.
- Dumičić, K. & S. Knežević (2007):** Anketno istraživanje prakse predviđanja promjena u vlastitome poslovanju i poslovnome okruženju hrvatskih poduzeća. *Ekonomski pregled*, 58, 3–4, 158–180.
- Faričić, J. (2012):** Geografija sjevernodalmatinskih otoka. Zagreb, Školska knjiga.
- Fernández Güell, J. M. (2010):** Can foresight studies strengthen strategic planning processes at the urban and regional level? [Http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/engl_100_Fernandez_Gell_Jose_Miguel.pdf](http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/engl_100_Fernandez_Gell_Jose_Miguel.pdf) (9. 1. 2013).
- Friganović, M. (1974):** Privreda. In: Friganović, M. (ed.): *Geografija SR Hrvatske, Knjiga VI: Južno hrvatsko primorje*. Zagreb, Školska knjiga, 63–82.
- Fulgosi, A. (1984):** Faktorska analiza. Zagreb, Školska knjiga.
- Fürst, D. & F. Scholles (ur.) (2008):** *Handbuch Theorien und Methoden der Raum- und Umweltplanung*. Dortmund, Rohn.
- Gausemeier, J., Fink, A. & O. Schlake (1998):** Scenario Management: An Approach to Develop Future Potentials. *Technological Forecasting and Social Change*, 59, 111–130.
- Godet, M. & F. Roubelat (1996):** Creating the Future: The Use and Misuse of Scenarios. *Long Range Planning*, 29, 2, 164–171.
- Godet, M. & P. Durance (2011):** Strategic Foresight for Corporate and Regional Development. DUNOD, UNESCO, Fondation Prospective et Innovation. [Http://en.lapropective.fr/books/10-strategic-foresight-for-corporate-and-regional-development.html](http://en.lapropective.fr/books/10-strategic-foresight-for-corporate-and-regional-development.html) (25. 6. 2013).
- Kahn, H. & A. J. Wiener (1967):** *The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. New York, Macmillan.
- Linstone, H. A. & M. Turoff (2011):** Delphi: A brief look backward and forward. *Technological Forecasting & Social Change*, 78, 1712–1719.
- Low, P. & N. Ward (2009):** England's Rural Futures: A Socio-Geographical Approach to Scenarios Analysis. *Regional Studies*, 43, 10, 1319–1332.
- Mahmoud, M., Liu, Y., Hartmann, H., Stewart, S., Wagener, T., Semmens, D., Stewart, R., Gupta, H., Dominguez, D., Dominguez, F., Hulse, D., Letcher, R., Rashleigh, B., Smith, C., Street, R., Ticehurst, J., Twery, M., van Delden, H., Waldick, R., White, D. & L. Winter (2009):** A formal framework for scenario development in support of environmental decision-making. *Environmental Modelling & Software*, 24, 798–808.
- Myers, D. & A. Kitsuse (2000):** Constructing the Future in Planning: A Survey of Theories and Tools. *Journal of Planning Education and Research*, 19, 3, 221–231.
- Nejašmić, I. (1991):** Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi. Zagreb, Globus.
- Neumann, I. B. & E. F. Øverland (2004):** International Relations and Policy Planning: The Method of Perspectivist Scenario Building. *International Studies Perspectives*, 5, 3, 258–277.
- Opačić, V. T. (2009):** Recent Characteristics of the Second Home Phenomenon in the Croatian Littoral. *Hrvatski geografski glasnik*, 71, 1, 33–66.
- Örok. Österreichische Raumordnungskonferenz, Raumszenarien Österreichs 2030. [Http://www.oerok.gv.at/raum-region/themen-und-forschungsbereiche/szenarien-der-raumentwicklung.html](http://www.oerok.gv.at/raum-region/themen-und-forschungsbereiche/szenarien-der-raumentwicklung.html) (19. 10. 2012).**
- Özkaynak, B. (2008):** Globalisation and local resistance: Alternative city developmental scenarios on capital's global frontier – the case of Yalova, Turkey. *Progress in Planning*, 70, 45–97.
- Pacione, M. (1999):** In pursuit of useful knowledge: the principles and practices of applied geography. In: Pacione, M. (ed.): *Applied Geography; Principles and Practice*. London, Routledge, 1–19.
- Pegan, S. (2011):** Scenariji prostornog razvoja. In: Butijer, S., Magaš, B., Obad Šćitaroci, M., Knific Schaps H. & M. Turnšek (ed.): *Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske – Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa*. Zagreb, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatska komora arhitekata, 31–34.
- Pejnović, D. (2004):** Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 13, 4–5, 701–726.

Pejnović, D. (2005): Polarizacija funkcije rada kao pokazatelj razlika u regionalnom razvoju Hrvatske. 3. hrvatski geografski kongres, Zbornik radova. Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 164–184.

Podaci iz grafičke baze Registra prostornih jedinica izradene za potrebe popisa stanovništva 2011. Zagreb, Državna geodetska uprava.

Radeljak Kaufmann, P. (2016): Integrating factor analysis and the Delphi method in scenario development: A case study of Dalmatia, Croatia. *Applied Geography*, 71, 56–68.

Rikkonen, P. & P. Tapio (2009): Future prospects of alternative agro-based bioenergy use in Finland – Constructing scenarios with quantitative and qualitative Delphi data. *Technological Forecasting & Social Change*, 76, 978–990.

Rothman, D. S. (2008): A Survey of Environmental Scenarios. In: Alcamo, J. (ed.): *Environmental Futures: The Practice of Environmental Scenario Analysis*. Amsterdam, Elsevier, 37–65.

Schoemaker, P. J. H. & C. A. J. M. van der Heijden (1993): Strategic planning at Royal Dutch/Shell. *Journal of Strategic Change* 2, 3, 157–171.

Schoemaker, P. J. H. (1991): When and How to Use Scenario Planning: A Heuristic Approach with Illustration. *Journal of Forecasting*, 10, 6, 549–564.

Schoemaker, P. J. H. (1993): Multiple scenario development: its conceptual and behavioral foundation. *Strategic Management Journal*, 14, 3, 193–213.

Scholles, F. (2008): Delphi. In: Fürst, D. & F. Scholles (ed.): *Handbuch Theorien und Methoden der Raum- und Umweltplanung*. Dortmund, Rohn, 375–379.

Stiens, G. (1996): *Prognostik in der Geographie*. Braunschweig, Westermann.

Territorial Scenarios and Visions for Europe (2014). ET2050, Executive Summary, ESPON & MCRIT LTD. [Http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ET2050/FR/ET2050_FR-01_ExecutiveSummary.pdf](http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ET2050/FR/ET2050_FR-01_ExecutiveSummary.pdf) (21. 1. 2016).

Volkery, A. & T. Ribeiro (2009): Scenario planning in public policy: Understanding use, impacts and the role of institutional context factors. *Technological Forecasting & Social Change*, 76, 1198–1207.

Walz, A., Lardelli, C., Behrendt, H., Grêt-Regamey, A., Lundström, C., Kytzia, S. & P. Bebi (2007): Participatory scenario analysis for integrated regional modelling. *Landscape and Urban Planning*, 81, 114–131.

Zelenika, R. (2000): *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka, Ekonomski fakultet u Rijeci.